

*Anton Pelinka, Faschismus?
Zur Beliebigkeit eines politischen
Begriffs, Böhlau, Wien–Köln, 2022,
273 strani*

Avstrijski politolog Anton Pelinka je do leta 2006 deloval kot profesor za politične vede na Univerzi v Innsbrucku, od 2018 pa poučuje in raziskuje na Srednjeevropski univerzi (CEU) v Budimpešti. Je avtor številnih prispevkov in monografij o primerjavi političnih sistemov in o teorijah demokracije. Leta 2020 je pri založbi Böhlau izdal odmevno knjigo *Politični vzpon žensk. Na primeru Eleanor Roosevelt, Indire Gandhi in Margaret Thatcher (Der politische Aufstieg der Frauen. Am Beispiel von Eleanor Roosevelt, Indira Gandhi und Margaret Thatcher)*. Pred kratkim pa je ob stoletnici fašističnega prevzema oblasti v Italiji objavil novo študijo o fašizmu.

Avtor na začetku svoje analize pri uporabi pojma »fašizem« poudarja intelektualno nekorektnost oz. »zamegljenost« in ugotavlja, da so zelo redki izrazi v 20. stoletju vzbudili toliko strasti kot prav fašizem. Fašizem je postal skupna oznaka za vse možne represivne sisteme 20. stoletja. To velja tudi za njegov antipod, namreč antifašizem. Ena od tematik Pelinkove monografije je površnost pri obravnavanju tega pojma. Navaja, da je bila uporaba oznak »fašizem« in »antifašizem« zelo poenostavljena, pojma sta postala celo nekakšen »bojni izraz« – in to se več desetletij po koncu druge svetovne vojne in kapitulaciji sil osi

še vedno ni povsem spremenilo. Po njegovem mnenju inflacijska uporaba izrazov fašizem in antifašizem ne brani demokracije. Pelinka opozarja, da je »vsakodnevno obmetavanje z obtožbami fašizma in priznanji antifašizma namenjeno pridobivanju točk v vsakdanji politiki. To ne krepi zmožnosti demokracije, da se brani, temveč jo celo slabi; tudi zato, ker vse, kar se imenuje antifašistično, ni nujno demokratično – tako kot ni vse, kar se pretvarja, da je demokratično, zares demokratično.«¹

Od tod tudi vprašaj v naslovu in podnaslov *O samovolji političnega izraza*. Na eni strani so se namreč zmagovalci nad nacionalsocializmom, fašizmom in japonsko vojaško diktaturo spomnili žrtev spopadov in uničenih mest, kot so npr. Varšava, Stalingrad itd., na drugi strani pa so potisnili na stran spomin na Münchenski sporazum, na pakt Hitler – Stalin, na to, da sta od septembra 1939 do junija 1941 Sovjetska zveza in Hitlerjeva Nemčija bili zaveznici in da sta sporazumno začeli drugo svetovno vojno. »Na dnevnem redu je bilo oportunistično pozabljanje,« sklepa avtor. »Ne smemo pozabiti, da so med septembrom 1939 in junijem 1941 ZSSR in komunistične stranke, povezane z Moskvo, obsojale obrambno vojno, ki so jo vodile Poljska, Francija in Združeno kraljestvo, kot ‚imperialistično vojno‘. Ta vojna je postala ‚antifašistična‘ šele, ko se je morala braniti tudi Sovjetska zveza.«² Avtor pa je tudi zelo kritičen do konkordatov, ki jih je papež sklenil z Mussolinijem, Hitlerjem, Dolfussom in Francom z utemeljitvijo, da se mora zaščititi svobodno pastoralno delovanje. Ti konkordati so namreč diktatorjem služili kot propagandno sredstvo. Nadalje analizira selektivni pristop do uporabe pojma fašizem. Spominja na britanski kolonializem in opozarja, da Atlantska listina³ ni veljala za vse narode britanskega imperija.

1 Anton Pelinka, *Faschismus? Zur Beliebigkeit eines politischen Begriffs* (Wien, Köln: Böhlau, 2022), 11.

2 Ibid., 17.

3 Atlantsko listino sta 14. avgusta 1941 oblikovala Winston Churchill

Na Stalinovem teritoriju pa je prišlo do etničnih čistk krimskih Tatarov, sudetskih Nemcev idr. Pri tem so se komunisti posluževali enakih kriterijev kot nacionalsocialisti. Sovjetski antifašizem je bil, tako avtor, »propagandni balonček, ki se je dvigal ali spuščal glede na trenutne interese sovjetske politike.«⁴

Pred drugo svetovno vojno so obstajale številne t. i. fašistične stranke in gibanja, vendar v večini držav niso prišle na oblast. Ko je po vojni leta 1945 izraz fašist postal kletvica, večina tistih, ki so bili prej pripadniki fašističnih gibanj, o tem niso hoteli več slišati. Izraz se je in se še vedno uporablja tudi za diskreditacijo političnih nasprotnikov. Pelinka navaja številne primere. V Zahodni Nemčiji so bili najprej v Bundeswehru (povojni nemški vojski) predvsem oficirji medvojne Wehrmacht, v obveščevalni službi BND strokovnjaki nacionalsocialističnega režima, državni sekretar Konrada Adenauerja pa je bil nacionalni socialist Hans Globke. Po dikciji Nemške demokratične republike (*Deutsche Demokratische Republik*, DDR) so bili nacisti in vojni zločinci samo v Zahodni Nemčiji, in ko so poleti 1961 gradili Berlinski zid, so ga poimenovali »antifašistični zaščitni zid« (*Antifaschistischer Schutzwall*). Dejansko je Berlinski zid bil zgrajen zato, da prepreči pobeg lastnih državljanov na zahod. Prav tako lahko zaznamo inflacijo uporabe izraza fašizem leta 1968, ko so bile protestne demonstracije po celi Evropi ter tudi v ZDA in na Japonskem. Leta 2020 pa so demonstranti ukrepe različnih držav proti pandemiji označevali za fašistične. S tako nediferencirano

in Franklin D. Roosevelt. Pomeni razširitev »štirih svoboščin«, ki jih je Roosevelt razglasil januarja 1941 (svoboda govora in mnenja, vere ter svoboda od pomanjkanja in strahu). Atlantska listina je vsebovala zahteve po odpovedi pridobivanja ozemelj, spreminjanju meja le s privoljenjem prizadetih, pravici narodov do samoopredelitve, sodelovanju vseh držav v svetovni trgovini, mednarodnem sodelovanju, svobodnem gibanju na morjih, odpovedi oboroženemu nasilju.

4 Pelinka, *Faschismus?*, 19.

uporabo izraza je postal fašizem, kot ugotavlja Pelinka, slogan, s katerim se lahko očrni kogarkoli.

Na zgodovinskih primerih Pelinka raziskuje pojem fašizem, primerja različne fašistične sisteme in skuša odgovoriti na vprašanje, ali obstaja neka splošna nagnjenost do te politične ureditve, ki lahko vedno znova sproži svetovno katastrofo. Benito Mussolini, Adolf Hitler, Engelbert Dollfuß, Francisco Franco, japonski vojaški diktatorji, Ante Pavelić, Ion Antonescu, António Salazar itd. so bili označeni kot fašisti. Avtor v delu analizira, ali so bili zagovorniki istega fašizma ali se je izraz izrodil. Poudarja, da se težko izoblikuje jasna definicija, ki bi obsegala režime vseh omenjenih diktatorjev. Lahko bi se omejili zgolj na fašizem Benita Mussolinija ali razširili pomen na Hitlerjev nacionalsozializem. Vsako nadaljnje širjenje pojma pa vodi do številnih političnih polemik. Kot izhod iz te zagate predlaga, da se pojem definira drugače, namreč sledeč nasprotovanju demokratičnim vrednotam. Z drugimi besedami, definicija naj ne bi izvirala iz tega, kar je vse režime z omenjenimi diktatorji na čelu združevalo, temveč iz skupnih negacij demokratičnih vrednot. Močna demokracija namreč slabi fašizem. »Vse fašistične in polfašistične oblike vladavine 20. stoletja so se videle kot alternativa demokraciji. Vse so bile možne, ker se demokracija ni znala braniti.«⁵ Demokracija je sicer vladavina večine, vendar se ta omejuje, ker hkrati vsebuje jamstvo neodtujljivih temeljnih pravic manjšin in posameznikov. Pelinka navaja dejstvo, da sta Mussolini (med letoma 1926 in 1938) in Hitler (med letoma 1934 in 1940) vladala s široko podporo ljudstva, vendar to ne zadostuje, da bi lahko Italijo leta 1926 in Nemčijo leta 1934 opredelili za demokracijo. Avtor spominja na opozorilo ameriške zunanje ministric Madeleine Albright, ki je, opirajoč se na zgodovinske izkušnje, izjavila, da se fašizem lahko vrne, ker še ni povsem premagan. Odgovor

5 Ibid., 255.

na ta izziv mora temeljiti na močnih in samozavestnih demokratičnih vrednotah. Demokracija sloni na političnem pluralizmu in pokaže svojo moč, ko v Churchillovem smislu prizna, da je polna napak, saj se ne dojema kot nekaj utopičnega. V nasprotju s tem pa je slabost fašizma in vseh nedemokratičnih sistemov njihova zahteva po popolnosti. Vsako odstopanje je zato nedopustno in kaznivo. Kritika postane izdajstvo. Pelinka zaključí svojo analizo s svarilom, da fašizem še vedno predstavlja realno nevarnost, pri čemer ni nujno, da se sistem tudi tako imenuje. Fašizem v tem pomenu besede se lahko pojavi v najrazličnejših oblikah, »pred seboj lahko nosi tudi zastavo antifašizma /.../ Vendar ga je mogoče prepoznati po eni značilnosti: nasprotuje demokraciji in z njo povezani univerzalnosti človekovih pravic.«⁶

Pelinka se v svoji analizi opira na širok izbor znanstvene literature v različnih jezikih. V njej ne nudi dokončne definicije fašizma, to tudi ni njegov namen. Monografija je dober prikaz različnih režimov, ki jih lahko imenujemo fašistični, poudarek je seveda na Mussolinijevi Italiji in Hitlerjevi Nemčiji, in pravzaprav vabi zgodovinarje, pravnike, sociologe, da nadaljujejo debato ter raziskavo tega fenomena – tudi zato, ker še vedno ni *ad acta*, ker se lahko vsak čas v taki ali drugačni obliki znova vrne. Temu smo ravnokar priča v Rusiji. Avtor postavlja vprašanje, ali nastaja v Rusiji fašistična država, pri čemer ugotavlja, da okupacija in aneksija Krima leta 2014, napad na Ukrajino februarja 2022, paralelna represija v notranjosti Rusije ter Putinovo razumevanje zgodovine in politike ne dopuščajo, da bi odgovorili z jasnimi »ne«. Knjiga je torej tudi v tem primeru zelo aktualna, ker ponuja primerjavo sedanjosti s preteklimi propadlimi fašističnimi in polfašističnimi sistemi.

6 Ibid., 260.

Podobno kot Stéphane Courtois,⁷ ki je raziskoval komunistične sisteme, Pelinka zaključi, da v 20. in 21. stoletju ni šlo in ne gre samo za »fašizem« ali »socializem« oz. za »levico« ali »desnico«, temveč gre za spoprijem med »demokracijo« in »diktaturo«. Poudarja, da stranke, naj bodo leve ali desne, pripadajo demokratičnemu svetu, če se držijo demokratičnih pravil in norm. Tiste stranke in gibanja, ki teh pravil ne spoštujejo, so na drugi strani, namreč na strani diktatur.

Tamara Griesser Pečar

7 Stéphane Courtois, »Macht reinen Tisch mit dem Bedränger!«, v: *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie*, ur. Stéphane Courtois (München: Piper Verlag, 2002), 109. Courtois navaja, da je leta 1991 postalo jasno, »da je bil glavni spoprijem – in to predvsem v Evropi – med z revolucionarnimi strastmi in ideološko radikalnostjo prežetimi totalitarnimi strujami in vladami na eni strani ter demokratičnimi strujami in vladami, ki so dopuščale različnost mnenj, na drugi strani.«